

Diplomatarium danicum

Tiden intill år 1201

Planer att utge ett danskt diplomatarium, *Diplomatarium Danicum*, är gammal. Man möter den redan tidigt i 1700-talet hos historikern Hans Gram. Den upptogs och fördes vidare av hans yngre samtida Jacob Langebek. Båda åstadkom betydande avskriftssamlingar, numera sammanförda i det s.k. Langebeks diplomatarium i det danska rigsarkivet. Kort före mitten av 1800-talet började man utge en kronologisk förteckning över diplomer och brev till Danmarks historia, *Regesta diplomatica historiæ Danicæ*. Meningen var att detta verk skulle åtföljas av ett diplomatarium. Ännu hos Kr. Erslev var tanken på detta diplomatarium levande. När han utgav första bandet av sitt medeltida danska regestverk, *Repertoriet*, karakteriserade han i sin inledning detta verk som en ersättning för ett blivande diplomatarium, ett förarbete till ett sådant.

Det *Diplomatarium Danicum*, som nu är under utgivning, har sålunda en lång förhistoria: två århundraden och mera. Det började utges 1938. Utgivare är Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Diplomatariet är fördelat på två serier, en äldre och en yngre. Av dessa börjar den yngre med året 1250. Flera band är här utgivna. Avsikten med denna uppsats begränsar sig till att ge några meddelanden om den äldre serien, främst om diplomerna från tiden intill år 1201.

Föreläsning vid det nordiska historikermötet på Lillehammer 1948. – Då *Diplomatarium Danicum* I:2 (1053–1169), som vid Lauritz Weibulls bortgång förelåg i tryckfärdigt korrektur, nu utkommit, har det ansetts lämpligt att i samband härmed trycka detta föredrag rörande principerna för editionen. – *Diplomatarium Danicum* I:3 (1170–1200) föreligger i till stor del färdigt manuskript och till del I:1 finnes omfattande förarbeten av Lauritz Weibull. Dessa manuskript och förarbeten har efter Lauritz Weibulls död överlämnats till Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

I

Det ligger nära att börja dessa meddelanden med några ord om själva det stoff, de diplomer och brev, som är avsedda att inflyta i de första banden av diplomatariet.

Slår man upp *Regesta diplomatica historiae Danicae* och söker göra klart för sig vilket stoff som enligt denna publikation kan vara bevarat till Danmarks historia, låt oss säga till in mot slutet av 1000-talet, finner man snart att huvudparten fördelar sig på två grupper: dels diplomer och brev rörande Hamburg-Bremen och Norden, dels diplomer och brev utfärdade av och om de danska kungarna i England, Knut den store, Harald Harfot och Hardeknut. Diplomen och breven utanför dessa, en tredje grupp, är inte särdeles många och utan något egentligt inre sammanhang.

De privilegier av påvligt och annat ursprung som rör Hamburg-Bremen och Norden, är liksom milstolpar på vägen genom den nordiska missionshistorien, och alla är säkert ense om att de bör komma med i ett danskt diplomatarium. Om andra brev i Hamburg-Bremen-gruppen skall med eller inte, kan man tveka om. Där är till exempel de privilegier, som tillerkänner ärkebiskopen av Hamburg pallium. De berör endast indirekt Norden och Danmark; väl flertalet är därtill falska eller förfalskade; samtliga har uteslutits i Diplomatariet. Vad angår breven utfärdade av de danska kungarna i England har också de delvis uteslutits; det har skett så snart de rör endast England och förhållandena där. Grunden är utan vidare klar. Knut den store och hans söner var kungar över England; ett privilegium av en engelsk kung för ett engelskt kloster eller en engelsk kyrka, ett gåvbrev till en engelsk storman hör inte hemma i ett danskt diplomatarium. Att låta det inflyta vore ungefär detsamma som att i en svensk samling förordningar införa Oscar II:s förordningar för Norge, i en motsvarande dansk samling Christian X:s förordningar för Island. I motsats härtill kommer självfallet alla brev och akter att medtagas, som på ett eller annat sätt har samband med Danmark och danska förhållanden. Knut den store utfärdade under sin romresa 1027 ett brev till sina nordiska folk; ett brev från 1022 är underskrivet av Gerbrandus, biskop över Roskilde stift hos danernas folk. Båda ingår i diplomatariet.

En beskrifning av stoffet har alltså ansetts böra ske i de två första grupperna i *Regesta*. I motsats härtill har i den tredje gruppen i stället en betydande utökning skett. I *Regesta* är för 800- och 900-talen, två århundraden, sammanlagt endast 35 brev registrerade. Det

är den tid då norrmanertågen var på sin höjdpunkt. Men inte ett enda av dessa brev i Regesta har något att meddela om tågen till Frankland och danernas uppträdande där; hade man endast Regesta att tillgå, skulle hela denna stora expansion från Danmark vara ett okänt kapitel. De dokument som förbigåtts i Regesta, är för vissa tidsperioder många; för tiden exempelvis 850–870, ett tjuogotal år, över femtio. De tidfäster danernas krigs- och härnadståg och lokaliserar dem; de ger grundvalen för vår kunskap om norrmanertågen till Frankland. Att utesluta dessa och andra liknande skriftstycken i ett danskt diplomatium är orimligt, lika orimligt som det skulle vara att ur en svensk brevtgåva för Gustav II Adolfs och Christinas tid utesluta vad som rör svenskarnas uppträdande i Tyskland. Det är sant: danernas härar i Frankland rymde befolkningselement från många nationer, allt det lösa folk som denna tid brutaliserade Västeuropa. Men danerna utgjorde som svenskarna under Trettioåriga kriget kärntrupperna; danerna hade liksom svenskarna i Gustav Adolfs, Banérs och Torstenssons tid ledningen, och det inflytande tågen utanför gränserna förde med sig var under båda dessa perioder lika betydelsefullt.

Den beskärning av stoffet och den utökning av detta som det här gäller, ger åt innehållet i diplomatiet för den äldre tiden ett annat utseende än man med utgångspunkt från Regesta skulle vänta. England glider i bakgrunden. Hamburg–Bremens roll och betydelse, missionsverkets tillkomst och fortskridande utveckling kvarstår. Men som något väsentligt framträder vid sidan därav danernas uppträdande i Frankland. Diplomen och breven därom utgör så att säga den portalbyggnad genom vilken man förs in i den kommande tidens urkunder – Sven Estridsens, Svenssönernas och Valdemarernas tidsålder.

Inemot år 1100 ändrar stoffet i diplomatiet karaktär. För den föregående tiden har det så gott som helt sitt ursprung utanför Danmark; inemot år 1100 övergår det till att bli övervägande inhemskt – endast påvebrevens bibehåller alltfört och i växande grad sin dominans. Och vad som gäller påvebrevens växande antal gäller även stoffet i övrigt. Det ökar ständigt. Diplomen och breven återspeglar nu på helt annat sätt än tidigare förhållandena inom landet självt, utvecklingen där och de ledande personerna inom denna.

II

Diplomerna och breven som bevarats till ordalydelsen utgör det stoff, som en utgivare av diplomatariet för denna tid i första hand har att röra sig med. I äldre tid var det endast detta till ordalydelsen bevarade material som i regel togs med i diplomatierna. Men sen dess har linjen förts vidare och Kr. Erslev tog i sitt Repertorium också med äldre innehållsangivelser, register, över förlorade diplom och brev. Utgivarna av de band som redan publicerats av diplomatariet har gjort detsamma. Och givetvis är sådana register avsedda att upptas också i den första serien. Men här har man gått ännu ett steg vidare. Jag skall med ett par exempel illustrera vad jag avser.

Vita Ansgarii är skrivet kort efter Ansgarii död 865. Man läser i denna levnadsbeskrivning en redogörelse för de förhållanden under vilka ärkebiskopsdömet Hamburg blev upprättat i början av 830-talet. Granskar man denna redogörelse, finner man snart att bakom den måste ligga en skriftlig källa; vid en närmare granskning att källan måste vara ett kejserligt reskript ställt till påvestolen. Man har i Vita Ansgarii så att säga en regist över reskriptet. En urkund, ingenstädes omtalad, låter sig alltså skala fram ur en berättande källa. Självfallet har denna regist sin givna plats i diplomatariet.

Vi flyttar oss bortåt trehundra år fram i tiden. Den angelsachsiske munken Ailnoth i Odense skrev då i början av kung Niels' regering Knut den heliges legend. Han redogör där bland annat för Knuts helgonförklaring och omständigheterna vid denna. Ailnoths redogörelse har fått plats i Diplomatariet. Varför? Det var, då en påvlig kanonisation företogs, bruket att ett privilegium utfärdades. Dessa privilegier saknade fast formulär. Men gemensamt för dem alla var redan i äldre tid att den som begärde helgonförklaringen och hans andragande omnämndes; vidare att det framhölls att ärendet förevarit inför en kyrklig församling och prövats av denna, slutligen vad själva kanonisationsbeslutet innebar. I samband härmed förekommer vissa, mer eller mindre stereotypa uttryck. Samlar man nu vad de bevarade kanonisationsdiplomen från 12. århundradet innehåller och sidoställer detta med Ailnoths redogörelse – det har skett i en följd av noter under Ailnothstexten i diplomatariet – står det utan vidare klart att ett påvligt kanonisationsprivilegium för Knut den helige förefunnits och att Ailnoth skrivit med detta framför sig. Texten hos Ailnoth med dess stereotypa uttryck är ett referat av detta privilegium. Införandet i diplomatariet beror därav.

III

Jag har med vad jag här sagt sökt ge en allmän inblick i det material, som är avsett att komma till användning i Diplomatarium Danicum intill år 1201. Men med en fixering av materialet och med dess framskaffande är endast de första stegen tillryggalagda. Vad det närmast gäller är att konstituera själva texten.

På denna punkt är det att märka att endast 4, säger fyra, urkunder skrivna i Danmark föreligger i original för hela perioden intill år 1201. Dessa urkunder är avsedda att återges i närmaste anslutning till originalen. Det torde vara det enda rätta. I motsats härtill har samtliga andra texter – de flesta, när de är inhemska, i senmedeltida eller ännu yngre avskrifter – normaliserats ifråga om stora och små bokstäver, vissa ljudtecken och interpunktionen. Och vidare. Där flera avskrifter förefinns, följer man i de utgivna delarna av diplomatariet liksom överhuvud i nordiska urkundspublikationer den avskrift som förmenas exaktast återge originalet. En ändring har här skett: med ledning av samtliga avskrifter konstitueras en ny text, vars avvikelser från den ena eller andra avskriften skjutes i noter. Uppenbara skrivfel rättas utan vidare; de sätts inom skarpa klammer; ett »madii» istället för »Martii», ett »salutem ut apostolicam benedictionem» istället för »salutem et apostolicam benedictionem» återfinner man endast under texten.

IV

Det behöver inte sägas att i samband med texternas konstituerande och publicering många problem av diplomatisk art ställer sig; ofta svåra och invecklade. En utgivare har, skulle jag mena, att ta ställning till dem, ge ledning efter så vitt möjligt rent objektiva linjer och försöka en lösning. Med andra ord: utgivaren tillkommer att göra undan ett arbete som annars skulle behöva göras av varje ny begagnare av diplomatariet. Lämpligast torde det ske genom diplomatiska utredningar som inledning till varje brev. Det är uteslutet att komma in på alla de spörsmål som här reser sig. Till de väsentligare hör tre problem: om ett skriftstycke är äkta eller oäkta; i vad mån förurkunder och diktat kan fastställas; att datera de odaterade skriftstyckena. Vi skall i korthet dröja vid vart och ett av de tre spörsmålen.

Spörsmålet äkta eller oäkta gäller i första hand diplomerna av utländskt ursprung, främst Hamburgprivilegierna. Europas främsta auktoriteter inom diplomvetenskapen har deltagit i forskningarna rörande dessa. Och intet tvivel: vidlyftiga förfalskningar har här åstadkommits, till inte ringa del i samband med att ärkebiskopsdömet i Lund upprättades i början av 1100-talet. Men lika säkert har man ifråga om enskilda privilegier mer än en gång skjutit över målet. De äldsta påvliga privilegierna för Hamburg är från början av 830-talet och 861. Båda hålls allmänt för falska eller förfalskade. Båda är otvivelaktigt i sina kortare redaktioner äkta.

I motsats till diplomerna av utländskt ursprung är det endast mera sällan som de inländska ger anledning till frågan äkta eller oäkta. Men varken saknas oäkta diplom eller har det lyckats att undgå felbedömningar.

I närheten av Århus på Jylland låg sen slutet av 1100-talet cisterciensklostret Öm. Vid mitten av det följande århundradet kom det till stora tvistigheter mellan detta kloster och biskopsstolen i Århus. Man har ett par uttalanden av biskopen av Århus från dessa tvistigheter. »Alla edra privilegier är inte värda en böna», sade han en gång. En annan gång: »Vi vet väl: ni har skickliga skrivare. Ni kan låta skriva vilka brev ni vill». Munkarna i Öm har mestadels haft en god press. Hur var det med deras skrivskicklighet? Grundläggande för klostrets ekonomi var ett testamente de 1183 fick av biskop Sven i Århus. Man har det i två redaktioner. Munkarna begagnade sig under tvistigheterna av den utförligare av dessa. Den är med sina tillägg och omskrivningar helt igenom tendentiöst utformad och, byggd på de förra och lämpad efter förhållanden vid mitten av 1200-talet, uppenbart förfalskad.

Som exempel på felbedömning vid lösandet av spörsmålet äkta eller oäkta kan anföras ett privilegium för Esrom från mitten av 1100-talet. I detta privilegium förekommer beteckningen »beate memorie», salig i åminnelse, om Eskil, den fungerande ärkebiskopen. Man har menat att »beate memoire» alltid måste avse en avliden; diplomerna hålls av denna grund för falskt eller interpolerat. Men är denna tankegång riktig? Ingenting är mera vanligt än att betydelsen av ett begrepp växlar med tiderna. Redan Mabillon uppvisade att »beate memorie» vid den tid det här gäller användes också om levande personer; författarna till »Le nouveau traité diplomatique» belade det yttermera med bevis. Och vänder man sig till abbot Vilhelm av Æbelholts brev från slutet av 1100-talet träffar man ut-

tryck som »felicis memorie» och liknande, även här om levande personer. Att på grund av ett »beate memorie» göra Sven Grathes privilegium till falskt eller interpolerat är en projicering bakåt av nutida uppfattning.

Vi övergår till förurkunderna och diktaten.

Med förurkund menar man i diplomatariskt språk en urkund som innehållsmässigt ligger till grund för en senare urkund; med diktat den formella utformning som i en urkund härrör från en annan. Spörsmålet om dessa förurkunder och diktat saknar inte vikt. De blottar ofta dolda sammanhang och sprider ljus över gångna tiders kansliförhållanden. Vi skall belysa också detta med ett par exempel.

Tre stora påvliga privilegier stadfäste åren 1182, 1186 och 1198 Hvidernas själländska klosterstiftelse Sorö i besittningen av dess godsbestånd och övriga förmåner; dessa privilegier är bevarade i avskrift. Från en något senare tid, början av 1200-talet, har man en berättelse om vad Absalon och hans närmaste gett i donationer till klostret. Undersöker man ingående denna berättelse, skall man finna att den i all huvudsak utgör en sammanställning i utförligt referat inte av donationsurkunderna, utan av en serie intyg, och att dessa intyg alla har samma syfte: att visa hur helt i ordning och alltigenom legitim klostrets åtkomst var till just de gods och förmåner som omtalas i privilegierna. Intygen är med andra ord förurkunder till privilegierna och de låter fördela sig på de olika privilegierna, alla möjliga att datera; det kommer därtill att de är utfärdade av myndighetspersoner, de flesta av ärkebiskop Absalon – alltså officiella intyg, autentiska. Men dessa förurkunder som låter sig konstatera, har i det föreliggande fallet också en allmännare betydelse. Det är ännu ganska outrett, för att inte säga okänt, hur det tillgick då påvestolen utfärdade sina privilegier. Intygen i soröberättelsen blottar hur noggrant man gick tillväga. Allt skulle intygas. Först därefter gavs ett privilegium.

Det andra exemplet tecknar betydelsen av diktatöverensstämmelser. År 1135 utfärdade biskop Eskil av Roskilde, den senare ärkebiskopen, ett privilegium för Næstved kloster. Diktatet går igen i skriftstycken kring mitten av 1100-talet av kapitlet i Lund och av Erik Lam. Som kapellan, det vill säga diktator, omtalas i Næstvedprivilegiet Herman, den senare biskopen av Slesvig. Skriftstyckena har innehållsmässigt alla samband med honom. Diktatet låter ana vilken roll Herman spelat i det äldre diplomväsendet i Danmark.

I diplomatariets äldsta serie har man genomgående sökt konstatera förlagorna, och vad som verbalt hämtats ur dessa har markerats i texterna. Det följer av denna markering, att läsaren vad privilegierna beträffar omedelbart kan läsa fram ur själva trycket de förändringar som ett nytt privilegium fört med sig. Att markeringen inskränks till att brukas endast där det är fråga om samma diplom-mottagare ligger i sakens natur.

Man torde utan överdrift kunna säga, att det alldeles övervägande antalet diplom och brev i den äldre serien av diplomatariet är odatat. Orsaken är för vissa av dem, särskilt påbrevet, att datum utan vidare bortskurits i de kopior man har att tillgå. Men för de långt flesta diplomerna och breven: att de även i originalen saknat datum; sakinnehållet, inte den kronologiska placeringen var vad det gällde. Vägarna att nå en datering, så mångskiftande de är, skall jag här inte komma in på; skriftstyckena själva, ger, formellt och innehållsmässigt, utgångspunkterna. De gamla dateringarna har i allmänhet visat sig kräva en vittgående rektifiering. Rubrikerna som satts ovan diplomerna och breven i diplomatariet anger den vidaste tidrymd som kan komma ifråga, de diplomatariska utredningarna till varje skriftstycke de grunder som syns tala för en precisare fixering av datum.

V

De stora svårigheter, som är förenade med att utge de äldsta diplomerna och breven till Danmarks historia, torde ha framgått av vad jag meddelat. Varje grupp av dessa skriftstycken, varje enskilt skriftstycke, kräver sitt särskilda studium, ofta månaders studium, ibland mera. Man behöver i detta sammanhang endast tänka på dateringarna. Före 1160-talet är några och 60 skriftstycken bevarade. Endast 9 av dessa är daterade. Abbot Vilhelm av Æbelholt levde och verkade i Danmark 1165–1202. De brev han lämnat efter sig är ett-hundra och flera. Intet av dem har datum. Men hur mycket arbete man än lägger ned på de gamla diplomerna och breven, de resultat man vinner svävar i mycket i det ovissa. Endast skärvor är kvar av materialet: vad som åstadkommes, kan endast bli fragmentariskt.

Man kan ställa frågan: lönar sig allt detta arbete och kunde det

inte bättre användas på annat? Dessa diplomer och brev är själva ryggraden i Danmarks historia under århundraden. Svaret på frågan ligger däri.

Lauritz Weibull